

...eleitől fogva

KATONARUHÁBAN

12.

És most egy olyan kérdéskör következik, amibe, ha belegondolok, mindig előnt a düh, a keserűség, alig tudom — még itt, írásban is — fékezni indulataimat. Megpróbálom azért.

Nemcsak nyugati, hanem hazai emlékezők és tudományos elemzők is azal magyarázzák Horthy fellépésének kudarcát, a nyilas hatalomátvétel, a puccs gyors és határozott sikerét, hogy a magyar kormányban is, de legfőképpen a magyar vezérkarban benn ültek a németek emberei, akik sok mindenről tudtak s megbízóikat, a német vezérkart mindenről tájékoztatták. A német főlényt a hátuk mögött tudva, ha kellett, azonnal és határozottan intézkedtek. Így például a vezérkarban egy ilyen beépített tiszt megakadályozta, hogy eljusson a hadseregparancsnokokhoz az előre megbeszéltek titkos parancsa; Horthy kódolt üzenete: „Az 1920. március 1. szerinti parancs végrehajtandó.” Ez a szöveg azt jelentette volna, ha eljut a címzettekhez: a fegyvereket a németek ellen kell fordítani. Uramatyám, mily kisszerű, összeesküvészerű összebeszélés a legfőbb hadúr és hűséges tábornokai között: mintha maffiatagok üzennének előre megbeszéltek madárnyelven egymásnak. S a szó — maffia — helyénvalónak látszik: mintha egymással rivalizáló maffiák küzdenének egymással a koncert, amely ezúttal nem kábítószere-csempészből szerzett sok dollármillió, hanem a hatalom megtartása, illetve megszerzése egy védtelen, tájékozatlanul hagyott, saját sorsába beleszólni képtelen ország fölött.

Olyan érvek is elő-előkerülnek a kudarc magyarázataként, hogy a legfelsőbb magyar tiszti réteg, vagyis a vezérkar tele volt német származású tisztekkel, akikben természetesen felbuzgott a germán vér, a Hitler-imádat.

Ezek az érvek tényszerűen pontosak. Bármily hihetetlennek tetszik, mégis igaz: a monarchia széthullása után egyetlen „utódállam” vette át a K. u. K. hadsereg osztrák főtisztjeit — Magyarország. Ide húzódtatott át — ha akart — a monarchia bármily származású főtisztje, tábornoka. Ausztriában a békeszerződés értelmében a Habsburg-házat detronizálták, így Ausztria is, az önállóvá lett Csehszlovákia is köztársaság lett. Magyarország államformája megmaradt királyságnak: Király nincs, de a kormányzó, aki az államfői jogokat gyakorolja, maga is magas rangú K. u. K.-tiszt volt azelőtt, tengernagy, a monarchia tengeri flottájának utolsó parancsnoka. Az persze alaptalan kitalálás, hogy nem tudott magyarul, azt viszont el tudom képzelni, hogy a „nemzeti hadseregnek” nevezett, a románok kivonulása után Budapestre bevonult Horthy-vezette alakulatok legfőbb parancsnokai németül társalogtak egymással. Mondhatnám úgy is, hogy a magyar nemzeti (?) hadsereg tábornoki karában német volt a „hivatalos” nyelv, s talán az is mond ehhez még valamit, hogy maga Horthy nem magyar tábornoki, hanem — tagadhatatlan anakronizmust példázva és ki nem mondott nosztalgiát sugallva — osztrák tengernagyi ruhájában fényképeztette le magát, magyar államfőként. Aki emlékszik rá, tudja: ez a fénykép függött iskolákban a katedra fölött, állami hivatalokban a főfalon.

Amikor Gömbös Gyula miniszterelnökként a maga reformdemagógiájá-

val színre lépett, egyik „húzása”-képpen kiadatta a belső parancsot: túl sok az idegen nevű főtiszt a hadseregben, kötelező a névmagyarosítás. Ennek jegyében lett Bergerből Beregfy, Laucsek Dezsőből László Dezső — s mint ilyen, október 16-tól a mi hadseregünk parancsnoka. Akadt ám — mint egy szegedi, utcabeli ismerősöm, ő maga is egykori katonatiszt, mesélte — kivétel is. Egy Schmidt Pál — inkább Paul Schmidt — nevű tábornok nem volt hajlandó levetni régi nevét, mert mint mondá, ő Schmidt Pál néven kapta az első világháborúban a kitüntetéseit, ragaszkodik kitüntetett nevéhez. Kemény felszólításra — ha nem magyarosít, mehet nyugdíjba — kötélnék állt. Azt kérte: nevét Bömbösre magyarosíthassa. A gúny nyilvánvaló: nyugdíjba küldték.

A „germanofil”, K. u. K. eredetű nevelési elv a hadsereg vezérkarában mindvégig csakugyan jelen van, kimutatható. Kádár Gyula is szót ejt erről A Ludovikától Sopronkőhidáig című könyvében. (Lám ez is: a magyar nemzeti hadsereg tisztképző iskolája mindvégig, megszűnéséig egy Habsburg főhercegnő nevét viselte!) Ő írja le, hogy a vezérkari tisztek pótlására alapított „továbbképző” intézetbe csak német nyelvtudással lehetett bejutni. Idézem: „A K. u. K. katonaiskolát végzetek és a sváb származásúak nagy indulási előnnyel rendelkeztek. Itt van a magja annak, hogy új vezérkari tisztjeink — később tábornokaink — jórészt a K. u. K. hadsereg bölcsőjében nevelkedtek vagy sváb származásúak voltak, és érzéseikben ettől a szellemtől a próbatétel óráiban nem tudtak elszakadni.”

Ismétlem, mindezek nagyon figyelemreméltó tények és érvek, csak az én szememben nem éppen perdöntőek. Mutassak ujjal a magyar történelem leghíresebb s a mi szempontunkból legtanulságosabb arcképcsarnokára, az 1848—49-es szabadságharc tábornoki karára? Amelynek tagjai közül épp a legismertebbek, hogy csak a szerb származású Damjanichot, az angol Guyont, meg a többit, Klapkát, Vettert, Nagy Sándor Józsefet, Dessewffy Arisztidot, sőt éppenséggel Görgeyt említsem, de sorolhatnám tovább — mind osztrák katonatiszti iskolában tanulták a hadimesterséget, s léptek át — „ténylegesen” vagy kvietált állapotból — a magyar honvédségbe, s egy sem lett közülük áruló. Ez más dolog, kaphatnám a választ, hiszen akkor egészen más volt a helyzet. Persze, a helyzet mindig egészen más — de azért a képletek egyszerűsödnek, ha elfogadjuk, hogy historia est magistra vitae. És az aradi tízenhárom? Ott volt köztük az a Leiningen-Westerburg Károly, aki annyira német — germán — volt, hogy a magyar honfoglalók dédapái még Levédiában legeltették hosszú szarvú teheneiket, kormos nyakú bikáikat, amikor az ő okmányokkal kimutatható egyik őse már 783-ban erdőt ajándékozott a lorschei klostornak, Worms közelében — mégis magyar ügy vértanúja lett, holott nem is tudott magyarul.

Koszorús Ferenc már emlegetett visszaemlékezéseiben igen sok részletet világít meg és kommentál az október 15—16-i eseményekből, hogy eljusson a logikus következtetésig: „Nem a budapesti helyőrség csapatai állították kész helyzet elé az országot és a honvédséget, hanem a vezérkari főnökségbe és a kormányba beépített quislingek, ahogy ez a megszállott országokban lenni szokott.” Első pillantásra helyesnek és elfogadhatónak látszik az az érve is, amely szerint: „Mi nem tudtuk 1920-ban követni a románok, szerbek és csehek példáját, akik tisztikarukba csak saját fajtájukat engedték be. Így aztán Romániában, mikor a román állam érdekei kerültek ellentétbe Hitlerrel, egy román tábornoknak sem jutott eszébe, hogy szembehelyezkedjen e kérdésben a román államfővel.” Ismétlem, első pillanatra tetszetős ez az

érv, de ha jobban belegondolunk, felbukkan emlékezetünkben egy név és megkérdezzük: hát Antonescu?

A román „kiugrás”-ra hivatkozni — Horthy mentetegetve — és csak a quislingekre háritani a felelősséget Magyarország sorsáért — kétséges értékű érvelés. Antonescu tábornok — efölött vita nincs — kétségkívül Hitler legvakbuzgóbb híve és elszánt csatlósa volt, szemben a vonakodásra, ingadozásra mindig hajlamos Horthyval. Midőn utoljára járt Hitlernél (1944. augusztus 5-én), Antonescu kijelentette: „Németország egyetlen szövetségese sem olyan lojális, mint Románia. Románia Németország oldalán marad, és az utolsó lesz, amelyik a Birodalmat elhagyja.” Hitler kétségkívül hihetett Antonescunak, hiszen Romániában, amely már korábban sokkal inkább „frontország” volt mint Magyarország, sokkal nagyobb német haderő állomásozott és harcolt, mint Magyarországon. Ha valahol volt, Romániában volt német túlerő. Az sem kétséges, hogy Antonescu és hívei révén a román tábornoki karban is voltak quislingek — ha nem egykori K. u. K. nevelésűek is. Mégis, mi történt augusztus 23-án? Nem Antonescu tartóztatta le a kiugrásra készülő királyt, hanem megfordítva — a kiugrásra okosan készülő I. Mihály tartóztatta le Antonescut és fasiszta vezetőtársait, a kormány tagjait. És hogy a logika, illetve a mondat végén ott legyen a pont: nem a „fajromán” Antonescu tartóztatta le I. Mihályt, hanem az a román király tartóztatta le s tette ártalmatlanná a „fajromán” fasiszta diktátort, akinél „fajtisztább” germánt aligha lehet elképzelni: a Hohenzollern-Sigmaringen ősi német uralkodó dinasztia sarjaként került a román trónra. (Zárójelben teszem hozzá: a meglepett németek egycsapásra 24 hadosztályt elveszítettek, Mihály király megkapta a szovjet Győzelem Érdemrendet, s ő, aki legalább úgy gyűlölte a bolsevizmust, mint Horthy, helyén, trónján maradhatott — egy darabig, 45 után is.)

Mennyi okos és önmagában helytálló, elfogadható érv! Mi az oka, hogy számomra, aki akkor a proklamáció hallatán a sapkámra a levegőbe hajigálom örömben, egyik sem perdöntő? Az ok: egyik érv sem válaszol az én kérdésemre. Amely így hangzik: miért nem hallgatott a kormányzó leghívebb tábornokainak tanácsára? Miért nem teljesítette kérésüket: jöjjön Husztra, az 1. hadsereg parancsnokságára. Miért nem jött a legfőbb hadúr a saját katonái közé? Akik körében az ő személye épp abban a pillanatban olyan népszerű volt, mint soha azelőtt. És ha kiadja a parancsot, amit a fegyverszüneti előzetes megállapodás értelmében mint aláírónak kötelessége lett volna kiadni: forduljatok a németek ellen, annak a parancsnak, még ha lettek volna tiszt ellenzői, lettek volna végrehajtói! De nem, ő a fővárosban maradt, körülvéve tehetetlen társakkal, gyorsan cselekvő árulókkal, mert mint állítólag mondta volt: „Mint egykori tengerész, nem hagyhatja el a süllyedő hajót!” Ez a tökéletesen anakronisztikus pátozzsal teli mondat illett egy hajdani vitorlás hajó nosztalgizáló kapitányához, egy megtorpedózott hadihajó parancsnokához, de nem való egy országért felelős modern államférfi szájába, aki tudja, hogy országa már süllyedőben van, zuhan a szakadékba: meg kell menteni. Minden áron, minden eszközzel. Ha Budapesten nem lehet, akkor bárhol máshol.

Például Huszton, hadserege körében. Buda vára nem az ország. Midőn a már említett módon 1919-ben Budapestre fehér lován bevonult, elragadtatott üdvözlői hasonlították őt nemzetünk egykori nagyjaihoz, még Kossuth Lajoshoz is — méltatlanul. Egy napon említeni őt Kossuthtal? Hiszen ha csak egy pillanatra is eszébe jut Kossuth példája, akkor eljön közénk Husztra.

Amikor 1848 decemberének utolsó napjaiban Kossuth úgy döntött, hogy a kormány székhelyét a fenyegetett fővárosból átteszi az ország keleti szélébe, Debrecenbe, olyan államférfiként döntött, aki tanult a történelemtől: Buda vára 150 éven át volt török kézen — mégis, éppenséggel kelet felől, fel-fel-támadt a magyar függetlenség, állami önállóság gondolata, amelynek Horthy örökösének tudhatta magát. Mégis ottmaradt a Várban, családja körében, tehetetlenségre kárhozható önmagát, saját politikáját, cselekvésre képtelenül kiszolgáltatva magát azon az októberi vasárnapon annak a nem általa irányított eseménysornak, amelyet Kovács András, az Októberi vasárnap című film rendezője joggal nevezett a „nem-cselekvés drámájának”.

De van ez tovább is. Fogadjuk el a tényt: Horthy nem hajlandó Husztra jönni. Ha nem jön, hát nem jön, elég baj, de mit tegyünk ellene? De mi van akkor, ha velünk szemben, az 1. magyar hadsereggel szemben azon a napon Huszton túl ott áll egy volt magyar hadifoglyokból, önkéntesekből álló, fegyveres, sokezes magyar alakulat, amelynek a neve: Kossuth-dandár? Ha ők ott állanak, akkor teljesen mindegy, köztünk van-e Horthy vagy nincs, a mi hadseregünk abban a pillanatban, amikor megtudja, hogy „vége a háborúnak”, átömlik a volt magyar bajtársakhoz, a hadifoglyokból megszervezett magyar hadtesthez. Kossuth-dandár — most már valószínűleg örökre kideríthetetlen okokból — azonban nem létezett. Saját emlékeim szerint is, de mindenoldalú hadtörténeti tanulmányban dokumentáltan sokezer 1. hadseregbeli katona, olykor egész alakulat mégis átment. Nem harcolt tovább: átment. Hadifoglyoknak.

Átment maga a hadseregpapancsnok is, Dálnoki Miklós Béla, a vezérkari főnökével, Kéri Kálmánnal és szűkebb kíséretével együtt. Miklós Béla később, már Debrecenben úgy nyilatkozott, hogy október 15-én Beregszászon tartózkodott. „Itt hallottam a proklamációt is — nyilatkozta. — Gondolkodás nélkül cselekedtem. Azonnal kiadtam a parancsot, hogy az arcvonalat fordítsák a németek ellen.” Felsorolta még, hogy mi mindenféle parancsokat adott ki — hát ebből egy szó sem igaz. Nem én mondom, akihez a parancs természetesen nem juthatott volna el, még ha megfogalmazódik is, hanem későbbi emlékezők, szemtanúk, sőt saját vezérkari főnöke, Kéri Kálmán is cáfolja ezt a nyilatkozatot. Igaz, hogy átmenetele után Alsóvereckén legépelte-tett egy hadseregpapancsnak nem nevezhető iratot — hisz már nem volt papancsnok —, amelynek címe: „Intézkedés az orosz hadsereggel való ellenségeskedés megszüntetésére és a német hadsereg elleni harc megindítására”. Az is igaz, hogy november 21-i dátummal kinyomtatottak egy felhívást „Az 1. honvéd hadsereg tisztjeihez és katonáihoz” címmel, amelyben az áll, hogy „Én, a Magyar Hadsereg rangban legidősebb tábornoka, a német fogságban sínylődő Kormányzó rendelkezése értelmében MEGPARANCSO-LOM, hogy haladástalanul vegyék fel a harcot a német megszállók és Hitler magyarországi kéme, a Gestapo magyarországi ügynöke, a magát miniszterelnöknek nevező, hazaáruló Szálasi Ferenc pribékjei ellen” — de ez a nyomtatvány hozzánk nem jutott el. Na és, ha eljut? Hiába nevezte önmagát Miklós Béla „a Magyar Fegyveres Erők Főparancsnokának” — ha egyszer semminek, senkinek sem papancsnoka már. Önként elhagyta posztját, amelyre pedig a kormányzó állította, ki hisz neki? Annak a nyomtatványnak? Ilyet akárki nyomtathat s különben is, a címzett, az 1. m. kir. honvéd hadsereg — postás nyelven szólva — ismeretlen. Inconnu.

Hogy-hogy ismeretlen? — kérdi az olvasó. Létezik ez a hadsereg, vagy nem létezik? Megint egy kérdés, amire válaszolni nem én vagyok illetékes. Megpróbálom azért, mégis.

Simonffy-Tóth Ernő azon a napon, 16-án, amikor Miklós Béla átment, Huszton tartózkodott. Író fiának, Andrásnak később így beszélt: „Nem értetem Miklós Bélát. A legelemibb kötelességek közé tartozott (s gondolom, tartozik ma is minden hadsereg szolgálati szabályzatában), hogy a parancsnok nem hagyhatja sorsára hadseregét. Ha Miklós Béla átküldi Kérit, hogy információk és parancsok hiányában tájékozódjak a volt ellenségnél, rendben van. Akkor hiába küldenek Budapestről nyilas beállítottságú új hadseregpáncsokot, Miklós néhány táborig csendőre segítségével le tudja tartóztatni őket. Ha ezek után a németek kezdenek el fenyegetőzni, s esetleg erőszakos lépéshez folyamodnak, ám tessék, ellen lehet állni, kétszázzezernyi ember van kéznél erre.

De nem ez történt: a parancsnok nélkül maradt, meglazult fegyelmű hadsereg felett Szálasiék még októberben átvették a parancsnokságot, majd az egész hadsereget alárendelték a Wermachtnak, méghozzá úgy, hogy magyar egységek zászlóaljnál nagyobb alakulatokban nem maradhattak együtt.

Az 1. magyar hadsereg ezzel számunkra megszűnt létezni.”

Mondja az egykori vezérkari őrnagy, hitelesen összefoglalva a „nem-cselekvés drámájának” végkifejletét. Tiszta beszéd, egy ponton azonban, a magam szempontjából nézve kiigazítom. Jólehet, az addig önállónak, döntésképesnek minősített magyar hadvezetés számára az 1. hadsereg csakugyan megszűnt létezni. De az én számomra, a rajom számára nem szűnt meg létezni. Ahogy a többi kétszázezer katonának sem mondták: „megszűnt létezni a hadsereg, menjetek, amerre akartok”. Fegyverben maradtunk, de oly szigorú, kegyetlen fegyelemben, mint azelőtt soha. Attól kezdve egyre-másra naponta „érvénybe lépett” Beregfy hírhedt parancsa, melynek refrénje újra: „a helyszínen felkoncolandó”.

Királyhelmeceen voltunk éppen, s egy cigánykatonára hazalátogatott a családja. A harmadik faluban élt a családja, ha a szél onnan fúj, a harangszót akár meg is hallhatta. Valaki otthon feljelentette — nemde különös háborús témát, akár szerelmet is, lehetne a háttérbe beleképzelni —, a felesége mellől rángatták ki éjjel a táborig csendőrök. Másnap a kastély téglakerítése tövében „szabályos” hadbírói ítélet alapján szökevényként kivégezték. A közeli alakulatokat — tanuljanak az esetből — odavezényelték, a kivégzést magam is végignéztem. És amikor épp Kassán tartózkodtunk, a város előtti frontvonalon erőcserét hajtott végre mindkét ellenfél. A város elfoglalása nyilvánvalóan presztizskérdés: az ott nem éppen elszántan harcoló román alakulatokat — csakugyan: miért is harcoltak volna — szovjet erők váltották fel. Mire válaszul a német hadvezetőség kivonta onnan a megbízhatatlan magyarokat és német erőket csoportosított a város védelmére. Néhány balga magyar katona, azt gondolván, hogy ha mi — magyarok — elmegyünk, szokás szerint hamarosan jönnek az oroszok — felhasználva az elbűjásra alkalmas városi zugokat, pincéket, padlásokat, elbújtak. De miutánunk nem oroszok, hanem németek jöttek. Ők szedték össze a háborút megunt bajtársainkat: a kassai főtér díszfái akasztott magyar katonákat lógattak ágaikról. Kassán túl egy erdőben (úgy mondom el, ahogy a hír hozzánk eljutott) egy magyar táborig sütőde egész legénysége — szintén a szovjet csapatok közelségében bízva — meglapult, várta az oroszokat. Ezeket is németek találták meg, ahogy a hírhozó mondta, mind a negyvenet kivégezték. Lehet, hogy a hírek túloztak, valójában nem is voltak abban az erdőben bújkáló katonapékek, vagy ha voltak, kevesebben voltak, az idők hangulatára mégiscsak jellemző, hogy a hírt igaznak véltük: szemtanúi vol-

tunk nemcsak a királyhalmeci főbelövésnek, de a kassai fákról csüngő magyar katonákat is a saját szemünkkel láttuk. Na, most kérdezze meg tőlem valaki: ha már kinn volt a fronton, miért nem ment át a szovjetekhez!?

13.

A háború végéig, a német fegyverletételig — ha október közepétől május 8-ig számítom az eltelt időt — még hat és fél hónap, valamivel több mint fél esztendő van hátra. Magyarország területén a harcok hamarabb véget értek: április 4-én az utolsó magyar helység, az azóta szinte elnépteledett Nemesmedves is felszabadult. Ezt mindenki tudja. Azt is, hogy ez a fél év a magyarság történelmének minden bizonnyal legtragikusabb fél esztendeje. A pusztítás, a pusztulás bármily műfajban rögzített irodalma felmérhetetlen. Minden évforduló alkalmával újra meg újra felbuzog a fájdalom kiapadhatatlan forrása. Meggyőződésem, hogy még mindig igen sok memoár, emlékezés lappang kiadatlanul, még több most már végleg megíratlan marad. Az én szememmel föltekintve — ez a tekintet bizonyára elfogult, de ezt meg kell érteni —, valami hiányzik. Élesen fogalmazok: arról a néhány száz francia hadifogolyról, akik német lágerekből megszöktek Magyarországra vergődtek, itt menedéket leltek, meg arról a szintén néhány olasz katonáról, akik az olasz hadsereg széthullása után Magyarországra szöktek, többet tudunk (a franciákról film is csinálódott), mint arról a legalább száz-ezernyi magyar katonáról, akik október 16-a után még mindig fegyverben maradtak, s az 1. hadsereg katonáinak hitték magukat. Bizonyára hamis tudatból származott ez a hit — ezt néhány okos ember megpróbálta velem elhitetni —, de hát épp ez a „hamis tudat” és ez a tévhit számomra végképp megmagyarázhatatlan. A még hátralevő hat hónap magyar iszonyatának olyan „mellékhajtása” ez, amire csakugyan nincs magyarázat.

Én magam, az akkori létállapotomból kitekintve — illetve oda visszatekintve — aligha tudok ezekről az átélt időkről érdemlegeset mondani. Ami magával a hadsereggel történt, azt az imént hiteles forrásból idéztem: Szálasiék az egész hadsereget alárendelték a Wermachtnak, alakulatait olyannyira szétzilálták, hogy zászlóaljnál nagyobb egységek nem maradhattak együtt. A mi rajunk, öreg Poljszkinkon ide-oda zötykölődve természetesen együtt maradt. Mekkora utak vártak még ránk, akkor még nem sejtettük.

Huszt után Beregszász — ma Kárpát-Ukrajnában Beregova — következett. Nem tudom, milyen fajtájú szőlő terem a város körüli dombokon, de október vége lévén, vagy a szüret késett, vagy épp akkor volt teljes érésben az a szőlőfajta — ez magyarázza azt a szinte kábítóan fűszeres illatot, amely a szőlőkertek közti úton orrunkba csapódott. Agyunkba pedig egy teljesen megalapozott, világos gondolat: ahol szőlő van, ott bor is van. Amióta hazulról elindultunk, a Kárpátokban és Galíciában nem terem szőlő, nem volt egy korty bor sem a szánkban. Na itt lesz! Ez magyarázza, hogy egyetlen helységbe, városba sem vonult be rajunk oly vidám reménykedéssel, mint éppen a mustillatú Beregszászba.

Mit lehet elvárni egy olyan hadseregtől, amelyet semmiféle harci cél és elszántság nem lelkesít? És mit egy ilyen hadsereg közkatonáitól, akiket csak az a tudat tart fegyelemben, fegyverben, hogy ha parancsot szeg, a „helyszínen felkoncolandó”? Beregszászi tartózkodásunk néhány napja alatt az derült ki — két példát tudok rá mondani —, hogy az alakulatok egyben tart-

hatók ugyan, de az erkölcsi züllés kivédhetetlen, a katonák nem kívülről rájuk kényszerített, hanem belső, emberi fegyelme végleg fellazult, szétbomlott.

Csakis civil körökből eredhetett a hír, az értesülés, hogy az elhurcolt zsidók bűtorait, ágyneműit valami raktárfélébe hordták össze. Valamely alakulat katonái a raktárba behatoltak s megkezdték a „végkiárusítást”. Téglakerítés, fölötté szögesdrót vette körül a raktárt, de az üzletmenetet ez nem nagyon zavarta. A kerítés fölött dobálták ki a katonák a párnákat, dunyhákat, paplanokat. Egy párna tíz pengő, egy dunyha húsz pengő — az árakra már nem emlékszem pontosan. A kerítésen kívül helybeli asszonyok kapkodták el már a levegőben a portékát, s nyújtották át a kerítésen a pénzt. A mi rajunk — tisztességünkre legyen mondva — messziről nézte a tülekedést. Ha egy párna a szögesdróton fennakadt, lecibáláskor kiszakadt, szállt a toll, mint a hópihe.

Minket másféle szerzési lehetőség hozott izgalomba. Szép nagy családi házban volt a szállásunk, a verandáról látjuk, hogy katonacimborák szaladnak, s mind egy irányba. Mindnél vödör, kanna, mindenféle edény. — Hova szaladtok, hé? — Borért! Gyertek ti is borért! — A háziasszonytól vödört kértünk, kettőt kaptunk, gyerünk! Hát csakugyan, egy nagy szőlőskert közepén, a nyitott pinceajtó előtt óriási tülekedés, volt olyan katona, aki mosóteknőt tartott a feje fölött: mi is bedúródtunk. Nem emlékszem, melyik rajbeli volt a társam, talán épp Berzsenyi bácsi, a pedellus, neki volt — rajtam kívül — élénk hajlama a borszerzéshez. Az óriási hordókból zúdul a bor, aki a lyukhoz fér, tartja, nyomja a sugár alá az edényét, de mi az az egy lyuk egy-egy hordón annyi katona számára. Elő a puskát, durr, durr, lett aztán lyuk elég. A két teli vödört hazacipeltük, hazáig a tetejéből kilötyögött valamicske, de mit számít az. Már csak kijózanodásunk után hallottuk, hogy abban a pincében térden felül állt a bor, a helyben lerészegedett katonák egymást buktatták bele, két katona — úgy mondták — bele is fulladt ott a borba.

A mai Magyarország területén, ide-oda cikázással, folyton hátrafelé, nem sok ideig, talán néhány napig tartózkodtunk. Ilyen helységnevek jutnak eszembe: Cigánd, Ricse, Füzérradvány. Bizonyára megálltunk máshol is — de hogy hol, mikor, honnan tudnám ma már. Cigánd azért jut eszembe, mert ott meg sem aludtunk. Alighogy beálltunk egy udvarba, odaát, a Tisza túlsó partján megszólaltak a tankágyúk, aknavetők. Előbb a folyóparti erdőben, majd a falu házához mind közelébb robbantak a lövedékek, na innen nekünk menni kell.

Most, írás közben előttem a felszabadulás eseménynaptára, ebből olvasom, hogy a túlsó parti Tiszakanyár, ahonnan ránk lövöldöztek, november elsején szabadult fel. Ez a dátum tehát részint eligazít, részint — helyzetünkre visszagondolva — egy kicsit meg is borzongat. Nem az, hogy két hét alatt Huszttól Cigándig hátráltunk, hanem az, hogy az eseménynaptár szerint ugyanazon a napon felszabadult Kecskemét, Kiskőrös, Dunapataj, Uszód. Uszód! A Dunáig jutottak a szovjet csapatok! Mi meg itt ténfergünk a Tisza felső folyása környékén, a Bodroghözben. Ezek szerint nekünk megint az a sorsunk, hogy a zsák csücskében lapuljunk. Hogy északon, a lengyel fronton meddig jutottak a szovjetek, fogalmunk sincs.

Ricse. Ez a falunév azért emlékezetes, mert itt — elmeséljem-e — frontkatonához méltatlan dolog történt velem. Elmesélem. Mindennapos eset: egy zápfogam begyulladt. Itthon, a civil életben nem nagy dolog, de ott! Pár nap alatt léggömbbé dagadt a fejem, hol a hideg rázott, hol a láz hevített, s habár

enni nem tudtam, folyton-folyvást fostam. A rajbéli cimborák szánakozón kerülgettek, ha kellett, kitámogattak a budira, onnan meg vissza. Orvos nincs. Itt fogok megdögleni. Jött valaki a hírrel: egy főutcai ház kiskapuján vöröskeresztes zászlócska van kidugva. Nem hiszik el, amit mondok: bajtársaim talicskán toltak el ahhoz a zászlós házhoz, a katonai segélyhelyre. A talicskában ülve, a kis ház udvarán várni kellett az orvosra, mert sürgős dolga akadt. Két katonát, egy magyart, meg egy németet kellett bestopponni. Ez a két katona valamin összeveszett, megbicskálták egymást. Amikor őket az orvos — sebeiket összevarrva — elbocsátotta, énram is sor kerülhetett. Az orvos szétfeszítette a számat, egy rántással — érzéstelenítés nélkül — kitepte a fogamat, csakúgy ömlött a genny a számból.

Füzérradvány nemcsak azért emlékezetes, mert egy főúri kastély közelében, gyönyörű parkban, előkelő, de akkor (természetesen) lakatlan nyaralótelepen szállásolhattuk el magunkat. Azóta sem jártam ott, nem tudom, milyen most az a környezet, akkor csodaszép volt, még az én erdei szépségekhez születésem óta hozzászokott szemem tükrében is. Az erdő közepén tó, állítólag annak partján forgatták a Tóparti látomás című film éjszakai jeleneteit, annak a tónak a vizéből lépkedett ki a tó partjára maga a látomás: anyaszült meztelen, a gyönyörű testű „látomás”. Mondom, számomra mégsem ezek miatt emlékezetes hely Füzérradvány.

Egy napon arra lettünk figyelmesek, hogy falusiak nyüzsögnek a nyaralók közt, székeket, asztalokat hurcolászva, a hátukon meg kályhákat, szekrényeket cipelnek. Egy élelmes falusi, akinek már nyilván nem jutott portéka, bekukkantott hozzánk: „Hát maguk nem adják el?” Mit? Hát a berendezést. Egymásra néztünk: miért ne adhatnánk el? Nem emlékszem már a pontos, bizonyos szabályok szerint kikalkulált, szigorúan szabott egységárakra, de valahogy így alakulhatott: egy szék húsz pengő, egy fotel harminc pengő, egy szekrény száz pengő, egy kályha ötven pengő, egy ágy száz pengő — valahogy így. Végkiárusítás! Végeladás — nincs maradás. Holnap úgyis tovább megyünk. A falusiak a patak fölött átvetett két szál deszkán (veszélyesen hajladoztak a teher alatt a pallók, de bizonyára megérte nekik a kockázatot) hordták át a grófi üdülőtelep villámgyorsan felvásárolt előkelő bútorait. Most mondja nekem valaki, hogy nem illő a magyar emberhez a kereskedői foglalkozás, mert nincs hozzá hajlama. Dehogy nincs, csak alkalom kell hozzá. Füzérradvány után lementünk a mai Magyarország térképéről. Ezután következett a már említett Királyhelmece (Kráľov Chlmec), azután meg Kassa (Kosice).

Annyi bizonyos, hogy a karácsony előtti napokat is, meg még az új év első napjait Mecenzéfen töltöttük, mint arról Az utolsó szilveszter című elbeszélésben majdnem olyan hitelesen beszámoltam, hogy elejétől a végéig ideiktathatnám, de minek? Itt esküdtünk fel Szálasira, karácsony és újév között. Hírt hazulról egy mukkot sem hallottunk, így arról sem tudtunk, hogy otthon és épp Debrecenben, az én városomban megalakult a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány, és a kormány elnöke épp a mi egykori hadseregarancsnokunk, Dálnoki Miklós Béla lett, Van tehát — habár tudtunk nélkül — már egy másik Magyarország is, amelynek mi, ha jó sorsunk életben hagy és hazakerülünk, egykor majd polgárai leszünk. Arról sem volt tudomásunk, hogy az a másik Magyarország már hadat üzent Németországnak... most szorul el a szívem: de hát akkor nekünk is, akik még mindig magyar katonaként itt lapulunk Mecenzéfen, a legszélső, patakparti parasztházban, melynek utcai szobájában német katonák laknak, éjszaka szomorú karácsonyi dalokat — Oh

Tannenbaum, oh Tannenbaum — ordítottak, tokaji bortól részegen. Nekem is hadat üzentek tehát Debrecenből, és pont Debrecenből és pont a kollégium oratóriumából, onnan, ahol mint a kollégium diákja, tanévkezdetkor a Himnusz énekeltem magam is. De annak a magyar kormánynak, amely onnan nekem is hadat üzent, nincs katonája. Azért nincs katonája, mert — egyéb okokon túl — a magyar katonák vagy fogságban vannak, vagy — mint mi most — idegen földeken kóborolnak. Jól mondom, nem tudom, hányszor: az én közlegényi szememmel nézve, ez a háború a magyarság, elsősorban a népi magyarság (melyből magam is vétettem) számára a soha meg nem érthető és magyarázható képtelenségek története. Forgatagos történelem az én népemé, de soha ennyi vad forgatag, mint ebben a háborúban.

Mecenzérről elindulva, csikorgó hidegben északnak haladva, a Magas-Tátra felé tartunk. Úgy tudom, Poprádon ma is működik egy sörgyár, a mai magyar sörivók a többi „cseh sör” közül ennek a termékeit is isszák. Akkor is volt ott egy sörgyár. Az előttünk járó bajtársaink annak a sörgyárnak a raktárát feltörték — mi oda is késve érkeztünk, jutott azért nekünk is. Csajkából ittuk — csörgött a sörben a jégszilánk. Azért csörgött, mert habár kezünkben tartottuk, melengetve a csajkát, iszonyú hideg január végi szél fújt a Tátra felől. Azóta sem szeretem a sört.

Tovább haladva, le kellett szállni a Polszkiról, mert ha fennmaradunk, megfagyunk. Gyalogosan ballagtunk a hófúvásban, s mivel semmiféle téli ruházatunk nem volt, mindenki úgy segített magán, ahogy tudott. Én úgy, hogy egy út menti faházból rongyból szőtt szőnyeget zsákmányoltam, olyasfélét, amilyen itthon is, ma is kapható. Köpenyem alatt magam köré tekerem, éppen illett rám. Mintha rám szabták-szőtték volna. Aztán nem tudom hol, talán Zsolnán, vonatra raktak bennünket, Polszinkkal együtt. A vonat átvitt minket téli pihenőre, az akkor cseh-morva protektorátusba, át a hegyeken. Odaátra, Ostravába — erre emlékszem — enyhébb időben érkeztünk. Onnantól megint a még mindig járóképes Polszki köhögött velünk tovább dél felé, egy nem tudom hogy mondják nevű kis faluba. Kellemes völgyben húzódtott a falu főutcája, a mi rajunk a falu szélén, fenn a dombon kapott szállást egy parasztház nagyobbik szobájában. Parancsba volt adva, hogy mivel a falu legszélső házában lakunk, éjszakára a töltött puskát tegyük magunk mellé az ágyba, sose lehet tudni. A háziak vasárnaponként egy-egy lekváros buktát adtak nekünk az ebéd mellé. A háziasszony, egy elég koros parasztnéni mosolygósan tette elé, fehér tányéron, mondott hozzá valamit, amiből egy szót sem értettünk. Ott töltöttük a februárt, márciust, mit sem tudva arról, hogy hazánk fővárosát távollétünkben miféle iszonyú pusztulás döntötte romba, hogy nincsenek hidak a Dunán, és hogy otthon megalakultak a földigénylő bizottságok, osztják szét a vagybirtokokat.

Április elején lehetett, amikor jött a parancs, eleget pihentünk, gyerünk vissza a frontra. A Polszki felháborodottan felhördült, de majdnem azon az úton, amelyen idejöttünk, szolgálatkészen visszavitt bennünket a Vág völgyén át Szlovákiába. Rajunk végállomása: az egykori Árva vármegye székhelye, Alsókubin. Ott egy magyar asztalosmester műhelyében találtunk szállást. Néha kiálltunk a kapu elé, néztük az elég csöndes kisváros gyér forgalmát, süttettük arcunkat a tavaszi nappal, beszélgettünk nyájas házigazdánkkal. Tőle hallottam a sosem felejtett mondatot: „Most majd maguknál a háború után Magyarországon is demokrácia lesz, de ne féljenek tőle, nem rossz dolog a demokrácia.” Lehet, hogy éppen április 4-én mondta ezt nekünk? Nem lehetetlen: a dátumokat nem őrizte meg az emlékezetem, azt a mondatot

azonban — érdekes — azóta sem felejtettem el. Hálából, hogy ilyen vigasztaló kilátásokkal kecsegtetett, lakásában valamiképpen egyedül maradván, egy fiókot kihúztam, ingekre bukkantam. Egy fehér, kékcsíkos, majdnem új inget a hónom alá csaptam: no, az a derekamra tekint rongyszőnyeg, meg ez a csíkos ing az én egyetlen hadizsákmányom, amire frontbeli időm alatt szert tettem — de milyen jól jártam én azzal a csíkos inggel! Kinn, a hadifogságban óriási csomó mahorkát adott érte egy gyárbeli civil, azt a mahorkát szívtam — pipában —, amíg csak tartott belőle, heteken át.

Aztán Alsókubinból is elindultunk, megint visszafelé. Mondom, a dátumok elmosódtak, arra a hajnali ébredésre, egy hegyoldalban, talán éppen a Fehér-Kárpátokban, vagy attól nyugatra már, tisztán emlékszem. Arra ébredtünk, de nem is hajnal volt már, hiszen sütött a nap, hogy valaki rohangál a fák között és újra halljuk a kiabálást: „Keljetek fel... ébredjetek... vége a háborúnak! A németek letették a fegyvert! Most mondta be a rádió.” Hittük is, nem is. Nem először kecsegtettük magunkat effélével. Jusson eszünkbe Huszt. De ez most komoly. Hitler öngyilkos lett, a németek letették a fegyvert... Körülálltunk a rádiót, volt aki hanyatt vágta magát, úgy sirt örömeiben: hát vége van! Hazamehetünk. Nincs már háború. Megértük végre, megúsztuk élve: mehetünk haza. Magyarországra.

1945. május 9. Ez volt az a nap. S volt annak az egy napnak egy nagyon rövid órácskája, nem több, amikor úgy érezhettük, végre magunk dönthetünk a magunk sorsáról. Mindenki önmagáról, egyéni sorsáról maga-maga dönthet. Ezt az érzést nem lehet csak úgy, mondatokba formálni, betűkkel leírni. Akkor, ott, a hegyoldalban százfelé szaladt a gondolatunk: hogyan döntsön akárki most, amikor végre mindenki a maga sorsáról dönthet. Mert erről volt ott akkor szó. Az történt ugyanis, hogy valaki, nem tudom ki, bedobta az iszonyú érvet: meg vagytok örülve? Haza akartok menni? Hát nem tudjátok, hogy a ruszlik mindenkit falhoz állítanak? Kinyírnak, aki ellenük harcolt? Ezért akarsz haza menni? Hogy a háború után, amit élve megúsztál, kinyírjanak?

Kitört a tébolyítón vad vita, amit én most itt negyven év elteltével, érveket és ellenérveket, szenvedélyeket szembesítve is meg tudnék fogalmazni, íróként is tudnám dramatizálni azt a hegyoldalszerű, erdőbeli vitát — de minek? A végeredmény úgyis egyre megy majd.

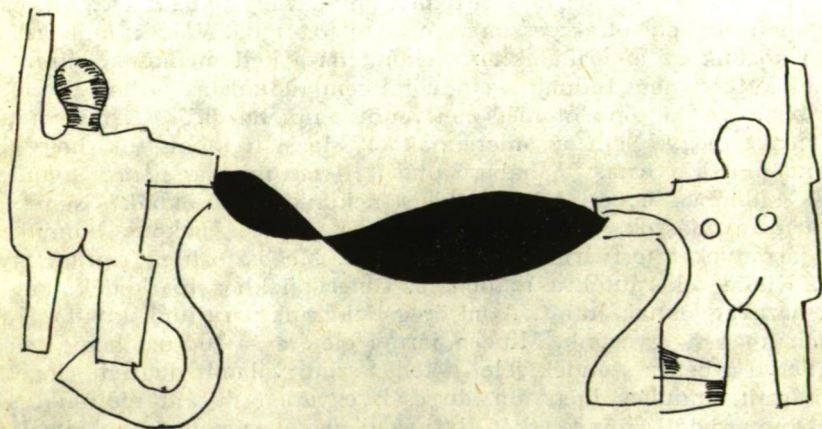
A vita akörül forgott: keletnek menjünk-e vagy nyugatnak? Voltak, akik a nyugati irányt pártolták: essünk amerikai fogságba. Voltak, akik azt mondták: mi közünk az amerikaiakhoz, nekünk haza kell mennünk, vár a család. Mirőlünk otthon nem tudnak semmit, mi sem tudunk az otthoniakról; miféle ember bírja azt ki: önként még messzebb menni hazulról? A mi rajunk úgy döntött: hazamegy. Nem az amerikaiakhoz. Haza. Nem hisszük, hogy a ruszlik mindenkit kinyírnak. A háború után? Hiszen mi már nem vagyunk katonák. És különben is, mi bűnünk lehet nekünk, rádiósoknak? Nem voltunk sem partizánvadászok, sem tábori csendőrök, sem... nekünk bűnünk nincs.

A járműveket testvériesen szétosztottuk. Megosztottunk rajtuk, így pontosabb. Külön teherautókra szálltak az amerikaiakhoz iparkodók, két teherautó a hazavágyóknak jutott. A mi öreg Polzskinkra rajtunk kívül is ráfértek még néhányan — gyerünk. Minden jármű elejére — tudtuk, hogy ez a megadás, illetve a békés szándék jele — fehér színű valamit dugtunk, inget, lepedőt, akármit. Indulás. Igen ám, de csak egyetlen út állt előttünk, s az is délnek kanyarodott, mind a két „irányzat” ugyanazon úton haladt. Majd ha az út valahol kettéválk, egyik megy nyugatnak, a másik a hazafelé tartót választja. De az út jó darabig nem akart kettéválni...

... A nyomunkat keresem. Nemcsak a mi rajunkét, meg annak a hegyoldalbeli pár tucat katonáét, hanem a többiét, talán tízezrekét. Ennek a hazájából kivetett hadseregmaradványnak a sorsáról sehol semmiféle írásbeli nyomot nem találtam. Lehet, hogy lappang valahol valami, az is lehet, hogy az én hibám, ha nem bukkantam rá. Ezeket a katonákat a háborúvég — a történelem — szétszórta. S ahány katona, annyi emberi sors. Voltak, akik csakúgyan eljutottak az amerikaiakhoz, s majd amikor nyugati fogságból hazatérhettek, lettek itthon vétenül, ártatlanul „nyugatosok”, akiket mindenféle gyanúval, sandasággal lehetett körülhálózni-nyálkázni. Mások valahogyan haza tudtak szivárogni anélkül, hogy akár ilyen, akár amolyan hadifoglyokká váltak volna. A mi rajunk sorsa? Egyetlen olvasmányra azért mégis rátaláltam, amelyben egyetlen mondat mintha rólunk beszélne. A már többször említett Jolsvai Viktor-féle emlékirat azzal záródik, hogy az 1. hadsereg parancsnokságának egy része Steyrmárkban, Ausztriában május 5-én került amerikai fogságba. „A törzs többi része néhány megmaradt alakulattal ugyancsak Ausztria területén érte meg a háború végét. Most jövünk mi: „Míg a hadseregparancsnokság a nyugati hatalmak fogságába esett, addig a szétszórt és leharcolt 1. hadsereg maradványai zömükben a Dunától északra fekvő területen, illetve Csehországban — hazájuktól távol — a szovjet kezére kerültek.”

Hát ez nem olyan egyszerű. Az én egyéni sorsom, rajom sorsa, meg sok-sok ezer ottani magyar katonáé oly bonyolultan alakult, hogy ennek akár vázlatos elmondásához is új fejezetet kell kezdeni. Hátha felfejtethetek valamit abból a rejtelemből, amit úgy nevezhetnék: magyar katonák útjai a második világháborúban. Meg a háború után.

(Folytatjuk.)

KOTSIS NAGY MARGIT RAJZA